

MÓRÉ TÜNDE

A BÚCSÚZTATÓ KIADVÁNYOK SZEREPE
A 16. SZÁZADI EGYETEMJÁRÁSBAN

*THE ROLE OF SCHOOL-LEAVING DOCUMENTATION IN THE UNIVERSITY ATTENDANCE OF 16TH CENTURY INSTITUTIONS. Hungarian students in the 16th century, especially those attending the University of Wittenberg, were challenged by a continually multiplying textual universe which was based on the multi-level imitation of the ancient authors, and which created different varieties of imitation from time to time. In the universities, the community of *respublica litteraria* was made up of professors, their families and also of students. Regarding this particular community, a variety of features surfaced: the development of 'sodalitates', letter writing, the humanistic friendship, the knowledge of Latin, or the use of Latin names. The paper highlights the nature of the relationships the Hungarian student group sustained with this imagined community, which was officially founded in Wittenberg, 1555.*

A 16. századi magyarországi diákok Wittenbergben egy folyamatosan bővülő, újabb és újabb variánsokat termelő szöveguniverzummal találkoztak, amely az antik szerzők több szinten végrehajtott imitációjára épült. Ez olyan példákban mutatkozott meg, amelyekben Vergilius, Horatius vagy Ovidius a korszakban ismert vagy nekik tulajdonított alkotásait nem csak textuálisan felismerhető módon követték, hanem saját karrierjüket, életüket az antik szerzők élettörténete mentén rendezték el. Ez igen látványossá válik a kötetcímekben és az ajánlásokban, egyéb paratextusokban. Az említett gyakorlat annak a folyamatnak a része, amelyet a *'translatio Musarum'* toposza takar: az itáliai műveltség és kultúra antik gyökerei és ezzel összekapcsolt elsőbbsége már nem korlátozódik a félsziget területére, az északi területek nemcsak hogy felveszik a versenyt, hanem meg is szerzik maguknak a Múzsák által képviselt művészeteket és tudományokat.

A *respublica litteraria* közössége az egyetemeken a professzorokból, azok családjából, valamint tanítványaikból alakult ki. A közösségre vonatkozóan több jellegzetességet is felsorolhatunk: a *sodalitasok* jelentkezését, a levelezést, a humanista barátságot, a humanista utazást, a latin nyelv ismeretét vagy éppen a latin névalakok használatát. A teljes ismeretségi hálózatot kialakító szerzőkön kívül a *respublica litteraria* azokból a tömegekből állt, akik nem rendelkeztek hasonló kapcsolatokkal, viszont fenntartották a rendszert azért, hogy a híres tudósokat ismételten felkeresték, leveleket küldtek nekik. A levelezés mellett a másik jelentős forrást azok a szövegek jelenthetik, amelyeket egymáshoz vagy oktatóikhoz írtak az egyetemjáró diákok a peregrinálás során. A következőkben a búcsúztatóverseket (*propemptikon*) vizsgálok közelebbről, ez a szövegtípus gyakori a magyarországi hallgatóknál.

A 16. századi egyetemjárás jellegzetességeit és arányait a kutatás alaposan feltárta.¹ A Wittenbergben tanuló magyarországi diákok hivatalosan 1555-ben hozták létre társaságukat, a *coetust*, amely saját matrikulával rendelkezett, ezt a dokumentumot 1613-ban hozták Debrecenbe, jelenleg a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában található. A társaság működésére² vonatkozóan Szabó Géza és Szabó András kutatásait tekintem kiindulópontnak.³

¹ Friss áttekintését lásd KECSKEMÉTI Gábor, *Értelmiségi pályák a kora újkori Magyarországon: a tipikus és az egyéni* = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások, szerk. Bfró Annamária, BOKA László, Nagyvárad, Budapest, Partium-reciti, 2014, 13–30.

² ASZTALOS Miklós, *A Wittenbergi Egyetem magyarországi hallgatóinak névsora 1601–1812* (Studenten aus Ungarn und Siebenbürgen an der Wittenberger Universität 1601–1812). Különnyomat a „Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár” XVI. kötetéből, Budapest, Sárkány Nyomda Részvénytársaság, 1931; KESERŰ Bálint, *Újfalvi Imre és az európai „későhumanista ellenzék”*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Universitatis Szegediensis (1969), 3–46; KLANICZAY Tibor, *Pallas magyar ivadéka*, Budapest, Szépirodalmi, 1985; KEVEHÁZI Katalin, *Melanchthon és a Wittenbergben tanult magyarok az 1550-es évektől 1587-ig*. (Adalékok Melanchthon magyarországi recepciójának első évszázadához), Szeged (Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József Nominatae 10), 1986; KECSKEMÉTI Gábor, *A böcsületre kihaladott ékes és mestereség szállás, írás: A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján* = Irodalomtudomány és Kritika. Tanulmányok, Universitas Könyvkiadó, 2008; RITÓKNÉ SZALAY Ágnes, *A wittenbergi egyetem magyarországi promoveáltjai a 16. században*; Uő., *Miért Melanchthon?* = Uő, Kutak: Tanulmányok a XV–XVI. századi magyar művelődés köréből, Budapest, Balassi Kiadó, 2012.

³ SZABÓ Géza, *Geschichte Ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613*, Halle-Saale, Akademischer Verlag, 1941; SZABÓ András, *16. századi tanárok könyvei Sárospatakon*, Magyar Könyvszemle (1987), 306–314.; Uő, *Mágocty Gáspár és András udvara* = Magyar reneszánsz udvari kultúra, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, SZÉKELY Júlia, Budapest, Gondolat, 1987, 263–278.; Uő, *Johann Jacob Grynaeus magyar kapcsolatai* (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 22), Szeged, 1989.; Uő, *A magyar későhumanizmus történetéhez*, (Matthaeus Dresser és magyar barátai – Ambrosius Lam lelevele Máriássy Zsigmondhoz – A csegekátai Kátay család genealógiája a 16–17. században, Kátay Ferencről a család kihalásáig – Monai János levele esecsi Báthory Istvánhoz = Collectanea Tiburtiana: Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 10), szerk. GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŰ Bálint, Szeged, JATE, 1990, 215–232; Uő, *Magyarok Wittenbergben 1555–1592* = Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon I–III, szerk. BÉKÉSI Imre, JANKOVICS József, KÓSA László, NYERGES Judit, Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság-Scriptum Kft., 1993, 629–639; Uő, *Respublica litteraria: Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a késő humanizmus koráról*, Budapest, Balassi, 1999 (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok 2); Uő, *Die Türkenfrage in der Geschichtsauffassung der ungarischen Reformation* = Europa und die Türken in der Renaissance, hrsg. Bodo GUTHMÜLLER, Wilhelm KÜHLMANN, Tübingen, Niemayer, 2000, (Frühe Neuzeit 54), 275–281; Uő, *A későhumanizmus irodalma Sárospatakon (1558–1598)*, Debrecen, Hernád Kiadó, 2004, (Nemzet, egyház, művelődés 1); Uő, *Briefe und Korrespondenz im Späthumanismus: Drei Beispiele aus Ungarn: Matthias Thoraconymus, Sebastian Ambrosius Lahm und Mihály Forgách* = Republic of Letters, Humanism, Humanities: Selected Papers of the Workshop Held at the Collegium Budapest in Cooperation with NIAS between November 25 and 28, 1999 (Workshop Series 15), ed. SEBŐK Marcell, Budapest, Collegium Budapest, 2005, 183–197; Uő, *Szepességétől Biharig: Protestantizmus, irodalom és művelődés Magyarországon a 16–18. században* (Monographie Comaromiensis 8), Komárom, 2013; Uő, *Magyarországi diákok a 16. századi strasbourgi főiskolán* = Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára, szerk. JANKOVICS József, JANKOVITS László, SZILÁGYI Emőke Rita, ZÁSZKALICZKY Márton, Budapest, 2015, 105–114.

A wittenbergi egyetemhez kötődően több forrástípus is rendelkezésünkre áll. Az egyetem matrikulája mellett⁴ a promoteáltak listája és az ordinációs jegyzőkönyvek is hozzáférhetőek, ezek a dokumentumok igazíthatnak el a diákok tevékenységével kapcsolatban. Az egyetemi matrikula alapján közel 1000 főről beszélhetünk a 16. században, akik valamennyi időt eltöltöttek Wittenbergben. Ez az időkeret az 1590-es évek elejéig nyúlik vissza, ugyanis addig a wittenbergi törvények rugalmasabban közelítették meg a felekezeti kérdést, és a nem lutheránus vallású diákok is tanulhattak az egyetemen teológiát. Ez a lehetőség 1592 után megszűnt, a 17. században már csak evangélikus diákok veszik az útjukat Wittenberg felé. Említett szám minden magyarországi, valamelyik anyakönyvben bejegyzett peregrinust jelenti.⁵ Ennek kevesebb mint a fele, 439 magyarországi diák írta be a nevét a *coetus* matrikulájába annak 1555-ös alapítása után. Az arány ebben az esetben valamennyire csalóka, hiszen a *coetus* alapítása és az egyetem matrikulájának kezdete nem esik egybe, vagyis számolnunk kell azzal az 52 évnél eltéréssel, ami az intézmény és a diákszervezet létrejötte között fennáll, valamint az első magyarországi diákok érkezésének időpontjával: a bejegyzések alapján ez az 1522-es év. Ezeket a különbségeket figyelembe véve vonhatjuk le azt a következtetést, hogy körülbelül a magyarországi diákok fele egyben a *coetus* tagja is volt.

A diáktársaság társadalmi összetétele elég egyértelmű: a 493 beiratkozottból 1613-ig 14 nemesi származású diák nevével találkozhatunk (a *nobilis* kitétel vagy a teljes családi név kiírása), ez még 3%-át sem teszi ki a matrikulában szereplő diákoknak.

Származási helyükkel kapcsolatban mindössze sejtéseink lehetnek: valószínű, hogy a diákok nagyobb hányada érkezett az ország keleti részéről, illetve Erdélyből, azonban a kevés adat miatt részletes kimutatás nem készíthető. Ehhez hozzájárul az is, hogy a hódoltsági területeken született diákok gyakran kerültek az ország másik részébe, amikor iskolába jártak, a matrikulában szereplő bejegyzések pedig nem minden esetben alkalmazzák a helységneveket *cognomenként*. Pontosabb adatokkal azokról a diákokról rendelkezünk, akik aktívabb szerzői tevékenységet folytattak, noha ezekben az esetekben is rengeteg az ellentmondás, gondolhatunk itt Laskai Csókás Péter, Károlyi Péter vagy akár Baranyai Decsi János igencsak töredékesen hagyományozódott életútjaira. A nemesi származás továbbra is garanciát jelentett arra, hogy az illető születése, nősülése, szerzett tisztségei és halála fontos eseményként feljegyzésre kerüljenek. A többiek a nyomtatott művekben hagyhattak maguk után nyomot, ebből a szempontból teljesen logikus a 16. századi alkalmi költemények forrásművekként történő olvasata, ahogyan ezt Koncz József tette.⁶

⁴ *Album Academiae Vitebergensis 1502–1602*, 1–3., Hrsg. C. E. FOERSTEMANN, Leipzig-Halle, 1841–1934.

⁵ Szógi László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700: Ungarländische Studenten an den deutschen Universitäten und Akademien 1526–1700*, Budapest, ELTE Levéltára, 2011, (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 17).

⁶ KONCZ József, *A wittenbergi akadémián a XVI. században tanult magyar ifjak latin versei mint forrásművek és pótlékok a Magyar Athenashoz*, Irodalomtörténeti Közlemények (1891), 246–260.

A matrikulában a nevek legtöbbször latin alakban szerepeltek, a származás jelölése opcionális volt. Az egyetemi jegyzőkönyvben található bejegyzéseken túl a magyarországi peregrinusra további döntések vártak. 1555 után ugyanis lehetőség nyílt arra, hogy beléphessenek a *coetus*ba, amely nem volt kötelező, és valamennyi pénzügyi terhet jelentett (ezt az összeget valószínűleg a patrónusok támogatása fedezhette). A diáktársaság jellegzetességei közé tartozott, hogy szinte kizárólag magyarországi tagjai voltak.⁷ Ezt a században meglehetősen szokatlan jelenséget Szabó Géza nemzeti karakternek nevezte,⁸ Szabó András legfrissebb kutatásai a protestáns felekezetek történeti alakulásával kötötték össze, valamint utóbbi szerző kiemelte, hogy a diákok saját döntésük következtében vetették el a magyar nyelv használatát.⁹

Az egyetemi karrier abban a pillanatban kezdődött meg, hogy a diák írásos nyomot hagyott maga után az anyakönyvek valamelyikében, a rövidebb tartózkodások esetében el is maradhatott a bejegyzés.¹⁰ Amennyiben a magyarországi diák amellet határozott, hogy belép a *coetus*ba, akkor feljegyezték latin alakban a nevét. A matrikulában a *rector*, a *senior* személye határozta meg az egységeket, a belépők elszórta dátumot is közölnek a nevük után. A peregrináló diákok közötti kapcsolatra utalnak, amikor feltüntetik az együtt érkezőket. Ezek az adatok annyiban bizonytalanok, hogy jóval azután is készülhettek, hogy a feljegyző megérkezett Wittenbergbe, azt a pontot rögzítik, amikor a peregrinus amellet döntött, hogy hozzájárul nevével a *coetus* adataihoz. A társaság rendelkezett szabályzattal, saját rendezvényekkel, ismeretesek azok az igemagyarázatok, amelyeket Melanchthon külön a magyarországi peregrinusoknak tartott latinul, mivel nem ismerték megfelelően a német nyelvet.¹¹ A diákok levelezésére vonatkozóan Johann Jacob Grynaeus személyét kell kiemelnünk, akivel több peregrinus is tartotta a kapcsolatot.¹² Az első adat 1579-ből származik, egy tübingeni tanuló került kapcsolatba a bázeli humanistával. A levelek többsége 1584 és 1590 között keletkezett, Szabó András felhívja arra a figyelmet, hogy „láncszerűen” kapcsolódnak egymáshoz a levelezőpartnerek.¹³ Folyamatos levelezést a wittenbergi peregrinusok nemigen folytattak, a nemesifjakat kísérő nevelők viszont rendszeresen tudósították pártfogójukat a tanulmányút eseményeiről. A levelek mellett jelentősebb szövegcorpuszt alkotnak azok a kiadványok, amelyek kötődnek a *coetus*hoz. A leggyakoribb az volt, hogy valamilyen esemény indította arra a társaság tagjait, hogy nyomtatásban nyilvánuljanak meg.

⁷ SZABÓ A., *Szepességétől Biharig, i. m.*

⁸ SZABÓ G., *i. m.*, 1941.

⁹ SZABÓ A., *Szepességétől Biharig, i. m.*

¹⁰ RITÓÓKNÉ SZALAY, *i. m.*, 2012.

¹¹ BORZSÁK István, *A magyarországi Melanchthon-recepció kérdéséhez*, Irodalomtörténeti Közlemények (1965), 445.

¹² SZABÓ A., *Johann Jacob Grynaeus, i. m.*

¹³ *Uo.*, 8.

A magyarországi diákok nyomtatványai sem értékelhetőek másként, mint hogy ehhez a gyakorlathoz csatlakoznak, amikor elkészítik és megjelentetik kiadványaikat. Azt a variabilitást, amely a kortárs német nyomtatványokra jellemző, nem tükrözik, nem is tükrözhetik a magyar vonatkozású nyomtatványok. A Wittenbergbe érkező diákok helyzete igen bizonytalan volt. A *coetus* anyakönyvében a leglényegesebb információk (név, dátum) szerepelnek. Szabó Géza kutatásai azt is megmutatják, hogy állandó pénzügyi nehézségekkel küzdöttek a diákok.¹⁴ Az utazás célja sem kétséges, a legtöbben bizony lelkészeknek készültek, mindössze elvétve bukkannak olyan peregrinusra, aki a doktori fokozatot is megszerezte.¹⁵ Az egyetemi karrier fordulópontjai pedig éppen olyan eseményekhez kötődnek, mint a fokozatszerzés vagy kötet megjelentetése, előléptetés, esetlegesen házasság. A magyarországi utazó egyetemi karrierje alacsonyabb ívet képez, a változást a továbbállás jelenti, akár haza, akár egy újabb peregrinációs állomás felé veszi útját. Leginkább a pénzügyi nehézségek következménye lehetett, hogy a *coetus* tagjainak egyetlen esemény bizonyul verselésre alkalmasnak: a távozás. Wittenberg elhagyása minden peregrinus számára elérkezett, vagyis a legkevésbé véletlenszerű eseménynek tarthatjuk (ellentétben a házassággal vagy a halálesetekkel), viszont kapcsolódnak hozzá olyan megszólalásmódok, amelyeknek lényege éppen a barátság igazolása.

Az utazás nem csak egyetlen módon örökíthető meg: a leírása (verses vagy prózai formában) a *hodoeporicon*, az utazó búcsúzása az *epilapobaterion*, búcsúztatása pedig a *propempticon*.¹⁶ Noha az útleírás teret biztosít az üdvözlőverseknek, könnyen belátható, hogy a magyarországi diákok lehetőségeihez mérten a legmegfelelőbb forma a *propemptikon* volt. Nem véletlen, hogy a *coetus* virágkoraként tekintett 1580-as években a nyomtatványok kifejezetten *propemptikon*-füzereket jelentettek. A társaság számára az utazók támogatása és búcsúztatása feljegyzésre méltó tevékenységnek bizonyult. Amikor a *coetus* egyik tagja hazaindult, a társaság költségén rendeztek számára ünnepélyt. Ezeknek az eseményeknek a pontos rendje és tartalma nem ismert, így azt nem tudom igazolni, hogy a rendelkezésünkre álló nyomtatott szövegállomány kapcsolatban lenne ezekkel a búcsúztatásokkal.¹⁷ Ezt figyelembe véve lehetséges, hogy a nyomtatott szövegeket megelőzte egy nyilvános előadás, így létezhetett hangzó szöveg, noha a címlapokon nem szerepelnek olyan adatok, amelyek felolvasott változatra mutatnának. Arról is maradtak feljegyzések, hogy több esetben támogatták a hazatérőket anyagi hozzájárulással. A társaság matrikulája¹⁸ segíthetne abban, hogy pontosabb információkat nyerjünk arra vonatkozóan, milyen körülmények között adták ki ezeket

¹⁴ SZABÓ G. *i. m.*, 1941.

¹⁵ RITOÓKNÉ SZALAY, *A wittenbergi egyetem, i. m.*; KECSKEMÉTI, *i. m.*

¹⁶ Julius Caesar Scaliger elnevezéseit használom.

¹⁷ Szabó Géza három adatot idéz évszámmal, ezek 1568, 1569 és 1570 időszakát fedik le. SZABÓ G., *i. m.*, 86.

¹⁸ *Bursa Vitteb. ab An. 1546 ad Ann. 1608*, kézirat, o.n.

a búcsúztató kiadványokat. Az anyakönyv azonban igen hiányos formában maradt ránk.¹⁹ Szabó Géza kismonográfiájában utal olyan lakomákra, amelyeket akkor rendeztek, amikor valaki hazaindult.²⁰ Ezek az adatok az 1569-es és 1570-es évekre datálódhatnak. A gazdasági feljegyzések között rendszeresen visszatérő kifejezés a *prandium* vagy *convivium anniversarium*. Az évente megrendezett eseményhez kapcsolódóan részletesebb pénzügyi elszámolásokat mellékeltek a *seniorok*. A matrikula ilyen jellegű feljegyzései azonban 1581-el megszakadnak, és egészen 1607-ig nem is folytatódhatnak. Ezzel a több évtizedes hézaggal éppen a *coetus* virágkora maradt adatok nélkül a diáktársaság részéről. Mindössze egy könyvjegyzék van beragasztva a belső fedélre 1588-ból.²¹ Így azok a kérdések, mint hogy milyen szerepet tölthettek be a *coetus* tagjainál a szövegek az oktatás mellett, egyelőre válasz nélkül maradnak.

Ezek a tények mind azt támasztják alá, hogy a wittenbergi *coetus* igen körültekintően tagozódott be a *respublica litteraria* közösségébe. A tények mellett azonban kérdőjelekkel is szembekerülünk. Levelezésről nem igazán van szó, csak elszórt levélváltásokra vonatkoznak az adataink.²² Ezek valóban humanistákhoz szólnak, viszont igen célzatosan íródtak. A humanista episztolák kereteit alkalmazó levelezők közül kiemelkedik Forgách Mihály levélváltása Justus Lipsiusszal és szerteágazó levelei a korszak humanistáihoz. A jelentőség oka abban rejlik, hogy Forgách választ kapott megkereséseire, amely egyáltalán nem volt garantált a levelet írók számára. A fentiek alapján a *coetus* azon tagjai értelmezhetőek a *respublica litteraria* terében működő humanistaként, akikhez valamilyen szöveg is köthető.

A búcsúztatóversek kiadása sosem vált rendszeres gyakorlattá, a nyomtatványok sora néhol több éves szünet után folytatódik. Ezek a szünetek összefüggésben voltak a Wittenbergben zajló valláspolitikai folyamatokkal: leginkább az evangélikus-„kriptokálvinista” ellentétek alakulásával.²³ Az első wittenbergi *propemptikonok* 1562-ben jelentek meg, az eddigi legkésőbbi adat 1595-ből származik.

A latin nyelvű búcsúztató szövegekről megállapíthatjuk, hogy a 16. században jelentek meg, aprónyomtatványként, németországi peregrinációhoz köthetőek, Wittenbergben, illetve három esetben Tübingenben adták ki ezeket az alkotásokat, magyarországi szerzőktől (is). Nem tartom valószínűnek a kereskedelmi forgalomba kerülésüket.

¹⁹ Ezt jelzi: SZABÓ G., *i. m.*, 75.

²⁰ *Uo.*, 86.

²¹ Közli SZABÓ G., *i. m.*, 72–73.

²² A Grynaeus-levelezés sem folyamatos levélváltást jelentett, de a Justus Lipsius felé irányuló levelek is csak egyetlen esetben kaptak választ, a sikertelen Rimay-levele legutóbb: BENE Sándor, *Rimay vindicatus (Rimay János Justus Lipsiushoz írott leveléről)* = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban. Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28., szerk. KECSKEMÉTI GÁBOR, TASI RÉKA, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv-és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 139–188.

²³ SZABÓ G., *i. m.*; SZABÓ A., *Magyarok Wittenbergben, i. m.*; Uő, *A későhumanizmus irodalma Sárospatakon, i. m.*

A címlapon jelzik az eseményt, amelyhez készültek, ez minden esetben az utazás, biztosítva, hogy búcsúztatóversként olvasható szöveg következik. Az előbbi körültekintő leírás azért is szükséges, mivel nem minden aprónyomtatvány használja a *carmen propempticum/propemptiké/carmina propemptical/carmen propemptikon* kitételeket, vagyis a „műfaji megjelölés” közel sem következetes. A szövegtípusok elkülönítésének problémáját a szakirodalom többsége jelzi, noha nem minden esetben térnek ki részletesen ennek következményeire. Kristi Viiding a *Delitiae Poetarum Italicorum* gyűjteményének vizsgálata során²⁴ vetett számot a búcsúztatóvers kanonizált megnevezési módjai, valamint a versszerzési gyakorlat között fennálló különbségekkel. Megállapította azt, hogy a modern neolatin antológiákban alulreprezentált a propemptikon műfaja, de ez századokkal korábban sem volt másként, legalábbis a címek alapján. Az 1608/1609 folyamán Frankfurtban kiadott válogatás címei között nem szerepelnek a következők: *valedictio, propemptikon, in peregrinationem, in patriam revertentem, ad abeundem, ad navigandum*. A szerkesztő, Jan Gruter előszavában meg sem említi a típust, noha a kötet böngészése során rábukkanhat az olvasó rögtön 37 darabra, ezek között mindössze 4 darab címében szerepel olyan kifejezés, amely utazásra utal.

A wittenbergi búcsúztatóversek szerzői sokkal alkalmazkodóbbak voltak a modern kutatók kategorizálási igényeihez, a címlapok – noha nem mindig nevezik meg egészen pontosan a szöveg fajtáját – minden esetben tartalmaznak utazásra utaló kifejezést, így igen könnyen azonosíthatóak a búcsúztató szándékkal kiadott művek.

A búcsúztató szövegek közel három és fél évtizedet fognak át, noha a kiadás korántsem folyamatos: az 1560-as évek végétől nincs adatunk egészen 1580-ig. Az 1580-as években, kedvezőbb politikai körülmények között megfigyelhető, hogy a kiadványok gyarapodtak számban és variabilitásban is. A társaság a hozzáférhető szövegekben egyértelműen közösségként jelent meg, amelynek tagjai egységes műveltséggel és képzettséggel rendelkeztek. A magyarországi diákok viszonyulása a *respublica litteraria* névvel illetett közegehez azonban nem volt egyértelmű. A távozáskor kiadott szövegek olyan praktikus információkat tartalmaztak, amelyek az egyetemtörténet, egyháztörténet számára indikátorok: például honnan származik a diák, hova kerül hazatérése után az illető. A kiadványok további vizsgálata arra is választ adhat, hogy a humanista műveltséget hogyan használta fel a magyarországi diákok wittenbergi közössége.

²⁴ Kristi VIIDING, *Farewell Poems of Italian Humanists in Delitiae CC. Poetarum Italicorum*, Studi Umanistici Piceni, 2007, 313–324.